

ENRIC MIRALLES

Maro Kouri

EL PRODIGI DE L'ARQUITECTURA CATALANA

Va ser com un cometa fulgurant que encara dona llum. El 2020 va fer vint anys de la mort, als 45 anys, d'Enric Miralles, autor d'obres com el Mercat de Santa Caterina o el Parc de Diagonal Mar a Barcelona. Adorat pels arquitectes i desconegut pel gran públic, ens avancem als actes commemoratius que comencen la setmana que ve per explicar, de la mà de col·legues que el van conèixer, per què va ser l'últim gran prodigi de l'arquitectura catalana del segle XX

TEXT

Antoni Ribas Tur

É

s un dia festiu i la calma regnant accentua l'impacte de recórrer en solitari el Cementiri Nou d'Igualada, una obra mestra d'Enric Miralles i Carme Pinós. Ell mateix hi va ser enterrat l'any 2000 després de morir als 45 anys víctima d'un tumor cerebral ful-

minant. El cementiri està ubicat al final d'un polígon industrial on només treballen uns pocs operaris d'una empresa de brioixeria industrial. La tanca del cementiri és el primer que crida l'atenció. És com una malla feta amb unes fines varetes de ferro. Per la seva fragilitat i el caràcter rústec, recorda els vells somiers que Josep Maria Jujol va fer servir per fer l'esquelet de la tanca del santuari de Montferri. Des de l'entrada, el cementiri és amb prou feines visible i cal seguir baixant per endinsar-se en una "petita vall", com va dir el mateix Miralles, on els dos arquitectes van voler ubicar aquesta obra que va guanyar el premi FAD d'arquitectura l'any 1992 i és considerada una de les grans fites de l'arquitectura catalana i espanyola dels últims quaranta anys. Pel que fa al mateix Miralles, cap arquitecte català posterior ha igualat la seva potència i la seva singularitat.

"L'Enric és l'arquitecte més interessant de la seva generació", diu l'arquitecte Joan Roig, un dels professors que Miralles va seleccionar quan va organitzar el seu curs a l'Escola d'Arquitectura (ETSAB) i el comissari dels actes commemoratius del vintè aniversari de la seva mort. Se celebren amb un any de retard, per la pandèmia, i inclouen un seguit d'exposicions i altres activitats que començaran la setmana entrant. "Com li va passar a Gaudí, els anys posteriors a la mort van ser de silenci. L'Enric va ser un arquitecte molt singular dins la seva generació, però al mateix temps ve de la cultura clàssica de Barcelona", afegeix Roig. La gran exposició d'homenatge a Miralles es farà al Saló del Tinell, el mateix lloc on es va fer la d'Antoni Gaudí trenta anys després de la seva mort. "L'Enric –explica Roig– va ser una mica com Gaudí: Gaudí va ser un arquitecte generacional dins el Modernisme, però molt singular. Tenia l'essència del Modernisme però s'escapava cap a altres horitzons. Amb l'Enric va passar una mica el mateix: venia de la cultura clàssica de l'Escola de Barcelona, però per les seves troballes de coneixement i expressives va anar més enllà i va obrir camins a molta gent que hi van poder anar avançant".

"És un ferm candidat a ser l'arquitecte català més important després de Gaudí", subratlla l'arquitecte i crític Jaume Prat, que va ser estudiant de Miralles. "És una figura que identifica l'arquitectura catalana. Enric Miralles reviu el debat entre els modernistes i els noucentistes i s'alinea completament amb els modernistes, actualitza el seu llenguatge". "Al segle XX hi ha quatre grans arquitectes: Gaudí, Sert, Coderch i Miralles", afirma Carolina B. García-Estévez, professora de l'ETSAB i l'editora, juntament amb Josep Maria Rovira, dels escrits de Miralles. "És un personatge força irreplicable", afirma l'arquitecte Pau Sarquellas. "Voler fer arquitectura com ell és molt difícil", afegeix.

El paviment del cementiri està ple de troncs encastats en el formigó. Efectivament sembla, com han dit alguns autors, que hi han arribat arrossegats per una riuada que va quedar continguda pels murs del cementiri. "Al cementiri d'Igualada s'atura el temps", recorda Prat. Com més temps hi passes, més sorgeix el dubte de si és una obra contemporània o si podria ser una troballa arqueològica d'una civilització desconeguda.

El fet que el cementiri estigui excavat afegeix gravetat a l'experiència i un dels grups de nínxols sembla una barca encallada. "El cementiri d'Igualada és una mirada molt forta sobre el tema de la topografia, i la manera com Miralles va treballar a partir de la topografia dels llocs va influir molt en la seva generació".

Missatges de record d'arreu del món

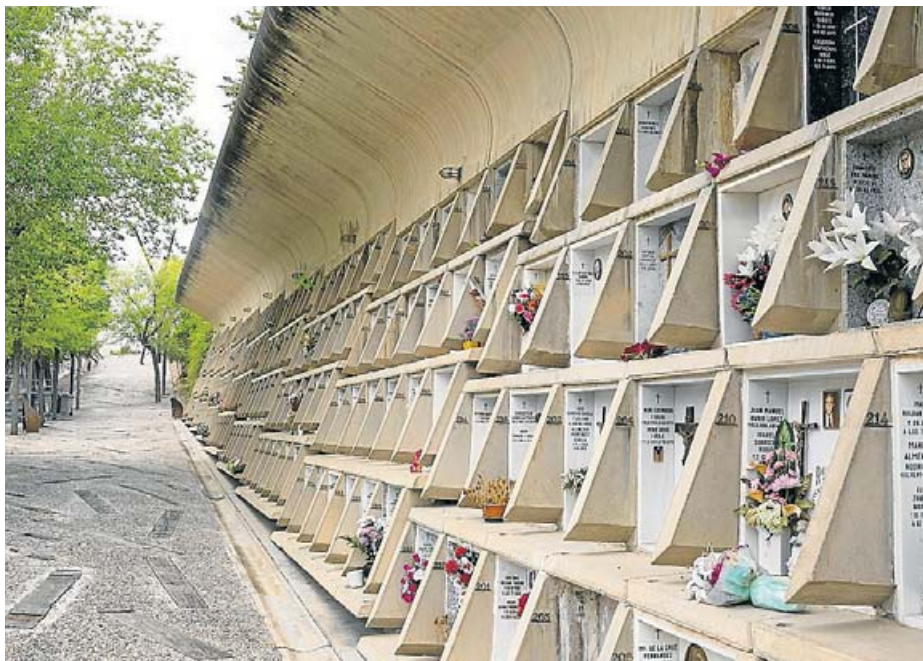
La tomba d'Enric Miralles està ubicada en un panteó al nivell superior, a prop de la capella, un espai també colpidor per la jàssera gegantina en forma de creu que sosté la coberta. A la làpida de Miralles hi ha la seva signatura i un dibuix infantil. A la paret adjacent els seus seguidors d'arreu del món, des del Japó fins a l'Argentina i l'Uruguai, han escrit infinits missatges damunt el formigó: "Gràcies per ensenyar-me a escriure i a pensar", diu un dels missatges. "Gràcies, Enric, per estimar la vida amb tanta generositat", es pot llegir en un altre. La suma de testimonis sembla un tatuatge bigarrat. Un tercer missatge recorda un article escrit a quatre mans amb l'arquitecta Eva Prats, que aleshores treballava per a ell: "Com acotar un croissant". I uns altres són d'agraïment i reflexions suscitées per la mateixa visita: "Gràcies per ensenyar-nos a pensar els espais en totes les seves facetes". "El punt on es troben dues forces origina una nova llum d'esperança, de creació", diu un altre escrit. I també hi ha un fragment de la memòria del mateix edifici: "Un cementiri no és una tomba. És

més aviat una relació amb el paisatge i amb l'oblit". Davant l'allau de missatges que hi deixaven els seguidors, la família va col·locar una capseta de fusta per guardar-los, però ara sembla que fa temps que està buida, potser perquè la seva mort prematura va provocar que sigui conegut sobretot entre els arquitectes i que encara no ho sigui prou entre el gran públic. "És difícil trobar un arquitecte que no et digui que Miralles va ser un geni", diu Oriol Cusidó, fundador i codirector del Premi Europeu d'Intervenció en el Patrimoni Arquitectònic de l'AADIPA. Al gran públic, però, li costa més ubicar-lo.

Conegut per la seva gran capacitat de treball, Miralles va despuntar al costat de Carme Pinós, companya de feina i vida els primers anys. Van participar en concursos que preparaven mentre ell treballava al despatx d'Helio Piñón i Albert Viaplana –va col·laborar en el projecte de la plaça dels Països Catalans de Barcelona– i ella a l'estudi de Lluís Nadal. Era torrencial i al llarg de vint-i-cinc anys de professió va fer

més de 150 projectes. "Per a Miralles el dibuix és essencial", diu el també arquitecte Josep Ferrando. "Com deia John Berger, per a ell dibuixar era descobrir. Quan dibuixava no representava un edifici sinó intuïcions, idees, conceptes, construcció, material, estructura, tot al mateix temps. També les intencions, la societat, el moviment de les persones..." Per a Ferrando, Miralles era un "artesà". "El grau de complexitat de la seva arquitectura és tan alt que resulta molt difícil construir un relat unitari, una història

“Al segle XX
hi ha 4 grans
arquitectes:
Gaudí, Sert,
Coderch i
Miralles”

Marc Rovira

PASSAR L'ETERNITAT EN UN PAISATGE

El Cementiri Nou d'Igualada és una obra essencial d'Enric Miralles i Carme Pinós malgrat que va quedar inacabat i que l'obra construïda és només una petita part del projecte. Els nínxols estan col·locats als murs de contenció de les terres que es van remoure per construir-lo.

Marc Rovira

amb uns fets que s'encadenen", considera García-Estévez. "Creia que cada obra que construïa podia explicar el món sencer. Miralles feia un esforç titànic per explicar el món des del món, de començar cada vegada des de zero. Deia que els projectes mai s'acabaven, que quan en deixava un quedava inacabat indefinidament; aquesta era la seva manera d'entendre la vida i l'arquitectura".

Un duet d'arquitectes joves i audaços

El gruix principal de les obres pròpies que Miralles va veure construïdes es remunten a la seva etapa inicial quan feia duet amb Pinós. La primera obra que van construir van ser les cobertes de la plaça Major de Parets del Vallès, i aviat van rebre reconeixements, com el premi FAD d'interiorisme i rehabilitació per l'institut de secundària La Llauna, a Badalona. També van guanyar els concursos de dos grans edificis esportius: el Palau d'Esports d'Osca, la construcció del qual va ser sonada perquè es va ensorrar la coberta durant la construcció, i el Centre Nacional d'Alt Rendiment de Gimnàstica Rítmica a Alacant. "Aquests edificis van fer que la mirada sobre els edificis esportius canviés de perspectiva i anés cap a una altra banda, on ja hi havia hagut els poliesportius dels Jocs de Munic. Ell els va recuperar i hi va afegir variacions", diu Roig. Durant aquests anys també van fer les instal·lacions olímpiques de tir amb arc, l'Ajuntament de Balenyà i l'escol·lar a Morella (els Ports).

L'arquitecta Eva Prats es va formar al costat de Miralles com a estudiant i col·laboradora del seu estudi, i ofereix un testimoni privilegiat d'aquella primera etapa. "Vaig començar quan feia segon de carrera i vaig col·laborar amb ell durant nou anys. Ell en tenia trenta i jo vint", recorda Prats. "Per a mi l'Enric Miralles i la Carme Pinós eren una parella prodigiosa. Aconseguien dibuixar el que es proposaven, els seus desitjos, i feien propostes amb molta complicitat amb les persones, i això era molt engrescador". També recorda l'impacte que li va provocar poder passar hores dibuixant amb uns arquitectes joves que eren trencadors, i com l'exercici "d'acotar el croissant" va sorgir després d'haver aconseguit acotar una escala amb uns replans molt difícils, una mostra de com Miralles i Pinós li van transmetre "la responsabilitat" que tots els detalls són importants, tant "com construir una catedral". "Treballar amb ells era com una escola paral·lela; quan dibuixava amb ells recordava les lliçons del matí de construcció i estructures, era una escola de precisió del dibuix. Aprenies que totes les teves accions, fossin les que fossin, les havies de fer com a arquitecte, amb la mateixa responsabilitat de quan estàs construint. Era força sorprenent i quan et fas gran t'adones que és així".

El primer projecte en què va col·laborar Eva Prats va ser el d'un pont damunt el riu Segre. "Era impressionant com multiplicaven les possibilitats de travessar un riu. Quan et trobaves al mig del riu podies decidir tornar per un altre camí o seguir endavant. Tenies tres camins quan eres al mig del pont. Era molt bonic perquè es tractava d'obrir possibilitats dins la realitat". Eva Prats va seguir treballant per a Enric Miralles quan, després de la separació, ell va continuar la seva carrera en solitari, i explica que va mantenir aquella capacitat per dibuixar el que es proposés. Un altre detall que Prats recorda especialment és "la incorpora-

Hisao Suzuki

1. REFER-SE DELS COPS La coberta del poliesportiu d'Osca es va ensorrar durant les obres per un error que no va ser de Miralles, i el va reprendre amb un nou disseny.

2. MIRALLES COM DAVID HOCKNEY Enric Miralles va descobrir els collages fotogràfics de David Hockney en una exposició a mitjans dels anys 80 i en va començar a fer ell mateix. El de la imatge correspon al projecte del Museu Mareta i es podrà veure a l'Arts Santa Mònica.

3. TRENCADÍS CONTEMPORANI Enric Miralles va fer el servir el trencadís amb un estampat de llaunes de begudes al Parc de Diagonal Mar.

4. UN PARC COM UNA OBRA D'ART Al Parc de Diagonal Mar dialoguen la ceràmica, les pèrgoles i l'aigua.

ció de la part lúdica en la feina”, en un moment en què a l’estudi de Miralles es podia dibuixar tranquil·lament sense presses; abans que cresqués com va fer-ho en els últims anys.

Un referent per als joves

“La figura d’Enric Miralles és un referent des del primer any de la carrera per intentar entendre les seves idees, que eren molt complexes i de les quals copsaves només alguns detalls”, diu l’arquitecte Pau Sarquellas, que té un estudi amb l’arquitecta Carmen Torres. “Vam començar a estudiar el 2004, quatre anys després de la seva mort, i els professors que vam tenir l’havien tractat i moltes vegades havien sigut companys de classe i col·legues en alguns projectes. Una de les portes d’entrada en l’ideari de Miralles i en els seus projectes és la geometria, i també hi ha la del llenguatge i la materialitat”, explica. Per a Sarquellas, la complexitat de Miralles deriva del fet que extreia referències de totes les disciplines i també dels seus viatges.

•
“La seva influència és incalculable: està arrelat en l’imaginari”
 •

“Llegia molt, viatjava molt i era un erudit en moltes disciplines, i tot el que entrava pels seus sentits acabava transformant-se en traços, geometries i detalls arquitectònics”. Un altre dels aspectes que Sarquellas en destaca és el cromatisme. “La seva idea del color apareix des dels primers esbossos i collages i s’ha estudiat molt poc”, explica. Com diu Jaume Prat, la seva influència es nota en despatxos com Harquitectes. “Sense Miralles no existiria, dins l’arquitectura catalana, l’actual interès per la ceràmica i els materials més crus, o per l’explosió, la joia formal i els colors. No sé on seríem, però no seríem aquí. La seva influència és incalculable, perquè ja l’hem assimilada, no cal ni que hi pensem, està molt sòlidament arrelat en l’imaginari de l’arquitectura catalana; és una força de la natura”.

Enric Miralles va morir el dia 3 de juliol de l’any 2000 en una casa de Josep Antoni Coderch a Sant Feliu de Codines, on s’havia refugiat amb la família després de ser operat d’urgència a Boston

del tumor cerebral que li havien detectat pocs mesos abans. Al cap de pocs dies d’haver tornat –després de passar tres mesos als Estats Units– va rebre el premi FAD d’arquitectura per la reforma d’un habitatge al barri barceloní de la Clota, un guardó que va ser també un gest de la professió per donar-li ànims. Després de la seva mort, la seva viuda, Benedetta Tagliabue, es va posar al capdavant de l’estudi i durant els següents anys va acabar les obres que tenien en curs: l’ampliació de l’Ajuntament d’Utrecht (2001), el Parc de Diagonal Mar (2002), el Parlament d’Escòcia (2004) –després d’impedir als tribunals que l’estudi escocès amb el qual col·laborava es quedés l’obra–, el campus de la Universitat de Vigo (2004), el Mercat de Santa Caterina (2005) i la biblioteca de Palafolls (2007), a la qual van posar el seu nom. Aquell mateix 2007 es van acabar les obres de la Torre de Gas Natural, el concurs de la qual havia guanyat Miralles pocs mesos abans d’emmalaltir, i va quedar estroncat el projecte de l’edifici Fòrum per al Fòrum de les Cultures 2004. “La continuació de les obres després de la mort de Miralles va ser molt lògica”, diu Salvador Gilabert, director de projectes a l’estudi Enric Miralles

Elena Nedelcu

Romain Piro

- 1. UN GRATACEL VOLÀTIL** La Torre de Gas Natural es caracteritza pel dinamisme que li donen les diferents façanes.
- 2. UN PARLAMENT COMPLEX** Enric Miralles va desgranar les dependències del Parlament d'Escòcia en diferents edificis.
- 3. EL CONTACTE AMB L'ENTORN** El Parlament d'Escòcia es relaciona amb la ciutat amb grans obertures de formes orgàniques.
- 4. L'EXPRESSIVITAT DELS DETALLS** Enric Miralles donava entitat als seus edificis, com el Parlament d'Escòcia, fins als detalls més petits.
- 5. UN MERCAT COM UNA NATURA MORTA** La coberta del Mercat de Santa Caterina evoca un bodegó de fruites i verdures.
- 6. UNA BIBLIOTECA EXCAVADA EN EL TERRITORI** La coberta de la Biblioteca Enric Miralles de Palafolls és l'element protagonista de l'edifici.

Jordi Miralles

Duccio Malagamba

Roland Halbe

Jordi Miralles

Benedetta Tagliabue (EMBT), coordinador de la Fundació Enric Miralles i l'autor del llibre *Enric Miralles. Procesos y experimentos* (Ediciones Asimétricas). “La Benedetta explica que el procés dels edificis que encara no estaven acabats es va fer de la mateixa manera que ho hauria fet ell, amb els dibuixos i esbossos, i treballant amb la mateixa gent”. Benedetta Tagliabue va acabar els edificis “d’una manera sincera”, i des d’aleshores ha fet la seva pròpia evolució. “Ha evolucionat d’una manera molt semblant. Com deia l’Enric i després la Benedetta, sense avorrir-se, sempre intentant fer les coses d’una manera una mica diferent i sempre experimentant. L’experimentació no és banal, i té un fonament teòric molt fort basat en teories artístiques consolidades de tots els àmbits: arquitectòniques, plàstiques i literàries; com el moviment Oulipo, la patafísica i el surrealisme”, diu Gilabert. I dels últims anys en destaca com s’ha accentuat el treball amb materials naturals com la fusta. Malgrat tot, Enric Miralles va morir en un moment de bonança, anys abans de l’esclat de la crisi del 2008, que va castigar durament el sector. “Segurament hauria fet moltes més obres, però també s’hauria trobat amb una crisi que segur que l’hauria tocat, i li hauria sigut difícil continuar amb el mateix nombre de projectes”, diu Sarquellas.

Entre les obres tardanes de Miralles, Carolina B. García-Estévez posa en relleu el Mercat de Santa Caterina, on hi ha tota “la intensitat i el dramatisme” de l’obra de Miralles. Recorda que l’arquitecte havia bromejat amb la idea de ser un

Adam Elder

Roland Halbe

especialista en cementiris, per la necròpolis que es va trobar al subsol del mercat, un espai que, com el barri en què vivia i la rehabilitació del qual va repensar, era tan important per a ell que li va posar Caterina a la seva filla. “Malgrat que el mercat és només una coberta –perquè un mercat és això, només necessita aire i ventilació–, dins aquesta elementalitat l’Enric va fer una plantejament de la coberta que explica tota la seva complexitat”. Així, la coberta està penjada en tres grans arcs que se sustenten en una gran biga de formigó que recorre tot el mercat i que al mateix temps sustenta l’estructura antiga. “Per a l’Enric era molt important dialogar amb el passat i entendre la vida dels edificis com un continu en el temps”, diu García. La coberta, que sembla que hagi de caure, està inacabada perquè no es va construir una pèrgola que la prolongava per l’avinguda Cambó i que acabava enfonsant-se a terra.

Un llegat molt fràgil

La felicitat per a Enric Miralles era, com va dir ell mateix en una entrevista, “la consciència del pas del temps”. En una altra va recordar com Josep Maria Jujol havia assimilat els estralls de la Guerra Civil en les seves obres fins a preguntar-se si no estaven millor així. Han passat vint anys de la mort de Miralles i ni el temps ni els homes han sigut generosos amb alguns dels seus treballs. En vida va

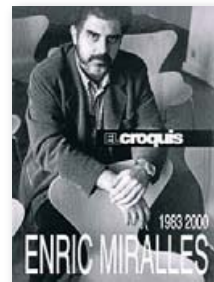
veure com l’oposició veïnal acabava amb la seva remodelació de l’edifici olímpic de competició de tir amb arc, a la Vall d’Hebron, que va ser enderrocat fa una dècada, i la Generalitat encara no ha complert el compromís de reconstruir-lo. Pocs anys després també va ser destruïda la seu madrilenya de Círculo de Lectores, que havia projectat en solitari abans de fundar l’estudi amb Tagliabue. Al Cementiri Nou d’Igualada la vida continua: el

crematori que Carme Pinós va projectar fa uns anys està col·locat estratègicament per no alterar l’atmosfera del cementiri, però clama al cel que la capella, una de les parts més impactants del conjunt, segueixi inacabada.

Caldrà actuar perquè el temps segueixi passant amb prou dignitat per al cementiri i els altres edificis que va deixar. “El llegat de Miralles s’està maltractant, i aquesta qüestió s’ha de posar damunt la taula amb motiu de l’aniversari”, reclama García, que també crida l’atenció sobre l’estat de conservació d’una

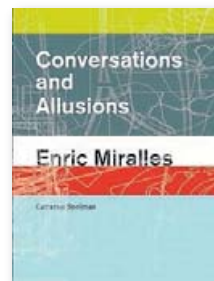
altra de les seves obres, les pèrgoles de l’avinguda Icària, construïdes coincidint amb els Jocs. Però per damunt de la funcionalitat i el caràcter social de la seva obra, Jaume Prat destaca la força emocional dels seus edificis: “L’arquitectura d’Enric Miralles té una cosa molt bèstia: la seva capacitat per fer-nos somiar, per il·lusionar-nos, per fer que el món sigui una mica millor”. ●

5 llibres essencials sobre Enric Miralles

ENRIC MIRALLES

La gran monografia sobre l’obra de Miralles, amb més de 800 pàgines, fruit d’unir els diferents números que la revista *El Croquis* li va dedicar al llarg dels anys. Està dividida segons els tres despatxos que va tenir al llarg de la seva vida: amb Carme Pinós, en solitari i amb Benedetta Tagliabue.

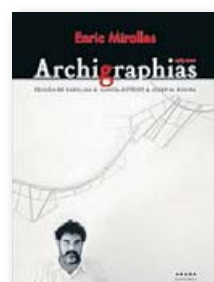
CONVERSATIONS AND ALLUSIONS: ENRIC MIRALLES

Un recull de conferències i articles d’arquitectes pròxims a Miralles com Elias Torres, Peter Buchanan, Josep Quetglas, Sir Peter Cook, Juan Jose Lahuerta, Carles Muro, Elena Cánovas, Maurici Pla, Eva Prats i Elena Rocchi. Publicat per Actar en anglès.

ENRIC MIRALLES A IZQUIERDA Y DERECHA (TAMBIÉN SIN GAFAS)

L’artista David Bestué dona la seva visió del llegat de Miralles amb un llibre, publicat per l’editorial Tenov, a mig camí entre l’assaig, el diari, el quadern de viatge i una carta a un amic. Surt a la llum com sovint els edificis de Miralles sobreviuen en uns entorns que els són adversos.

ARCHIGRAPHIAS 1983-2000

És la primera antologia dels escrits complets d’Enric Miralles, publicada per l’editorial Abada, a càrrec de Carolina B. García i Josep Maria Rovira. Inclou memòries d’obres, entrevistes, conferències i articles de Miralles sobre altres col·legues. “El dibuix ha d’acostar-se a l’escriptura”, deia Miralles.

ENRIC MIRALLES, PROCESOS Y EXPERIMENTOS

L’arquitecte Salvador Gilabert, un dels directors de projectes de l’estudi Miralles Tagliabue, s’endinsa en aquest llibre publicat per Ediciones Asimétricas en els processos creatius d’Enric Miralles a partir dels seus escrits, conferències, entrevistes, dibuixos i els projectes que va arribar a desenvolupar.